

ՄԱՐԻ-ԱՆԴՈՒԱՆԷԹԻ

ՎԵՐՋԻՆ ԲԱՆՏԱՐԿՈՒԹԻՒՆԸ

Կը յիշուի անշուշտ, թէ Մարի-Անդուա-
նէթ Ֆրանսայի Լուգովիկոս ժՋ-ի գրծ-
բախտ ամուսինն էր: Մեծ Յեղափոխութեան
սկիզբները, երբ այնչափ ծանր էին իր ա-
մուսնոյն գլխուն սպառնացող վտանգները,
չուզեց վայրկեան մ'իսկ բաճուիլ անկէ:
Ուստի, ինք ալ 1792 Օգոստոսի մէջ ա-
մուսնոյն նման նախ թաւմիշի աշտարա-
կին մէջ բանտարկուեցաւ, և յետոյ, 1 օ-
գոստ. 1793ին փոխադրուեցաւ Փօնսիէր-
ժրրիի բանտը, և շուտ. 16ին կառափ-
նատ հանուեցաւ:

Նոս յառաջ բերած պատմութիւննիս ու-
րեմն, դժբախտ թագուհւոյն Փօնսիէրժրրիի
մէջ անցուցած կեանքին տխուր դրուագ-
ները կը կարմնն: Ատոր հեղինակը նոյն
ինքն Մարի-Անդուանէթի անձին յատկա-
ցուած բանտի սպասուհիներէն մին է, Ռօ-
զալի Լամորիէն, որն որ անուս ըլլալով,
ուրիշ մը, Լաֆօն ա' Օսսօն գրի առած է
անոր պատմածները առանց փոփոխութեան:
Յուզիչ, ու միևնոյն ատեն խիտ անգին
ու շահեկան յիշատակարան մըն է աս ու-
րեմն պատմական տեսակէտով՝ զոր կ'ու-
զեցե՛ր այսօր ներկայացնել Բազմավէպի քն-
նիքըդներուն:

1793.

Rosalie Lamorlière

Երբ Լուգովիկոս ժՋ-ի գլխապարտութեան
վճիռը տրուեցաւ, ես սենեկապանուհի էի Մատ.
Պօլիէօ ի նշանաւոր կատակերգած դերասանին
մօրը թով: Մատ. Պօլիէօ, որ արդէն հիւանդ-
կայն ու տկարակազմ մէկն էր, այս դատապար-
տութիւնը լսելով քիչ մնաց որ ցաւէ մեռնէր,
այնպէս որ ամէն վայրկեան կը գոչէր. « Անի-
րաւ ու վայրագ ժողովուրդ, օր մը դուն յու-
սահատի արցունքներ պիտի թափես այսչափ
բարի թագաւորի մը շիրմին վրայ »:

Սեպտեմբերի ջարդէն քիչ ետքը մեռաւ
Մատ. Պօլիէօ, և այն ատեն իր որդին
գլխ դրաւ Պալատաւն բարապանուհի Մատ.
Ռիշարի թով:

Շատ դժուարաւ եկաւ այսպէս բանտա-
պանի մը սպասուհի ըլլալս, բայց որով-
հետեւ Մ. Պօլիէօ, ինչպէս ծանօթ է, ջերմ
թագաւորական մըն էր, և իր փաստա-
բանի հանգամանքովն ստանձնած էր յե-
ղափոխական ատեանի զոհերը պաշտպա-
նելու գործը, յայտնի է բոլորովին ձրի-
աբար, ինձի աղաչեց որ չընդդիմանամ,
վասն զի, յարեց, այսպէսով Փօնսիէրժրրիի

մէջ բանտարկուած շատ մը պարկեշտ ան-
ձերու օգտակար ըլլալու առիթը պիտի ու-
նենաս: Ու խօսք տուաւ որ կարելի ե-
ղածին չափ ստէպ զար գիտ տեսնելու,
քանի որ Միշնաքաղաքին մէջ իր վա-
րած թաւորօնը բանտէն երկու քայլ հեռու
էր միայն:

Իմ նոր տիրուհիս՝ Մատ. Ռիշար, թէև
Մատ. Պօլիէօի ունեցած դատաւարակու-
թենէն զուրկ էր, բայց բնաւորութեամբ
բաւական հեզահամբողջ էր. և որովհետեւ
ատենօք նորաձեւութեանց վաճառականու-
թիւն ըրած էր, դեռ իր բոլոր տնական
սարքերուն և իր իսկ անձին վրայ մա-
քուութեան մեծ ճաշակ մը պահած էր:

Այդ ժամանակներուն մտքի շատ արթ-
նութիւն պէտք էր՝ Փօնսիէրժրրիի նման
ընդարձակ բանտ մը տնտեսելու համար.
ու ես բնաւ այլայլում չէի տեսներ այդ
բանին մէջ իմ տիրուհւոյս վրայ: Գիշ-
խօսքով՝ ամենուն ալ պատուախան կու-
տար. առանց պզտիկ մ'իսկ շփոթելու ա-
մենուն ալ կը հաղորդէր իր հրահանգնե-
րը: Վայրկեանական էր իր ըունը, և բան
մը չէր անցներ ներսը կամ դուրսը ա-
ռանց անմիջապէս անոնց իրազեկ ըլլա-
լու: Իր ամուսինն ալ, թէև այդ գործին
մարդը չէր, բայց շատ ուշիմ ու աշխա-
տասէր անձ մ'ըլլալով, քիչ քիչ յարիւ
սկսայ այդ ընտանիքին, զի կը տեսնէի
որ խեղճ կալանաւորներուն ինձի ներշնչ-
չած արգահատանքը իրենց տնտեսութիւն
պատճառելու բնոյթը չունէր:

1793 տարւոյ օգոստոս 1ին, կէս օրէն
վերջն էր երբ Մատ. Ռիշար գիտ կան-
չելով՝ ցած ձայնով մը «Ողագլի, ըսաւ,
այս գիշեր անկողին չպիտի մտնենք, դուն
աթոռի մը վրայ պիտի պառկես. ինչու
որ թագուհին թամբիլ բանտէն հոս պի-
տի փոխադրուի»: Եւ իսկոյն տեսայ որ
սկսաւ հրահանգներ տալ զօր. Գիւսթինը
Խորհրդարանի սենեակէն հանելու որպէս
զի իշխանուհիին յատկացնէին նոյն տեղը:

1. Պէտք է սակայն գիտնալ որ, երբ Մարի-Ան-
դուանէթ Փօնսիէրժրրիի բանտը փոխադրուեցաւ՝ է

Առաւօտեան ժամը գրեթէ երեքին աւտենները՝ ես դեռ բազկաթոռի մը մէջ կը մըսփէի, մէկէն Մատ. Ռիշար թեւէս քաշելով՝ շտապաւ արթնցոց գիւս ու սախօսքերը գուրցեց. «Ռօզալի, շուտ ըրէ, արթնցիր, առ սա ճրագը ինչու որ ահա կու գան»:

Գողգղաւով վար իջայ ու Մատ. Ռիշարի հետ մէկտեղ Մ. ար Գիւսթինի խնցիկը իջանք՝ որ երկայն սեւ նորանցքի մը միւս ծայրը կը գտնուէր: Թագուհին արդէն հոն հասած էր ու բազմաթիւ գիւնուորներ դուրսը դրան առջեւն էին: Իսկ սենեակին մէջ ալ շատ մը սպաներ ու պաշտօնատարներ ցած ձայնով իրարու հետ կը խօսէին: Յերեկը սկսած էր ծայր տալ:

Թագուհւոյն պաշտօնական արձուագ՝ գրութիւնը՝ փոխանակ առաջին գաւթին ձախ կողմը գտնուած ապակեկեղծ դիւաւ նստան մէջ ընելու՝ բուն իսկ իր խցիկին մէջ առին: Այս ձեւակերպութիւնը աւարտելէ վերջ՝ ամէն ոք քաշուեցաւ ու Մատ. Ռիշար ու ես մինակ մնացինք Թագուհւոյն ըով: Շատ տաք կ'ընէր, ու նշմարեցի որ Թագուհւոյն դէմքին վրայէն քրտինքի կաթիլներ կ'իջնէին: Երկու երեք անգամ թաշկինակովը երեսը սրբեց. յետոյ զարմացական ակնարկ մը նետեց սենեակին ճստմնելի մերկութեան վրայ. ու մէկէն զանոնք աւելի ուշադիր կերպով Բանտապանուհիին ու իմ վրայ դարձուց: Ի վերջոյ, սենեակէս յատուկ իրեն համար բերած կերպասապատ արժողակին վրայ ելնելով՝ պատին վրայ եղած գամէ մը ժամացոյցը կախեց, և սկսաւ զգեստները հանել անկողին մտնելու համար: Յարգանքով մօտեցայ և ուզեցի Թագուհւոյն օգնել: «Շնորհակալ եմ», աղբիւս, պատասխանեց քաղցրութեամբ և անխորխոր, մի-

նակս ըրայիս ի վեր, առանձինն կը տեսնեմ իմ գործերու»:

Հետզհետէ մութը կը փարատէր: Լոյսներնիս ափնք ու դուրս ելանք, իսկ Թագուհին պառկեցաւ այնպիսի անկողինի մը մը մէջ՝ որ, անշուշտ, շատ անարժան էր իրեն համար՝ բայց մենք կըցած էինք զէթ շատ նուր ասաններով զարդարել ու երեսարած մըն ալ դնել:

Այդ առաւօտէն իսկ, իշխանուհւոյն սենեկին մէջ երկու ռատիկան-զինուորներ դրին. իսկ անոր առանձինն ծառայութեան համար՝ ութսուննոց ծեր կին մը յատկացուցին, որն որ, ինչպէս վերջը իմացայ, Արդարութեան Պալատան շրջափակին մէջ իսկ գտնուած ծովային նախարարութեան նախկին բարապանուհին է եղեր: Ասոր զաւակը, Լառիվիէտ, մեր բանտին փակակաշնեքն մին էր:

Առաջին քառասուն օրերուն մէջ մասնաւոր պաշտօն մը չունէի Թագուհւոյն ըով: Միայն՝ Մատամ Ռիշարի կամ անոր ամուսնոյն հետ կու գայի անոր ճաշը բերելու՝ զոր ընդհանրապէս ժամը իննին կու տային, և կամ իրիկուան կերակուրը բերելու՝ որ գրեթէ միշտ ժամը երկուքին կամ երկուքուկէսին կը տրուէր: Մատամ Ռիշար սեղանը կը յարդարէր, իսկ ես՝ ի պատիւ դրան ըովը կը կենայի: Բայց իշխանուհին ուշադրութիւն ըրած ըլլալով՝ օր մը հաճեցաւ ինծի ըսելու. «Մօտեցիր, Ռօզալի. մի՛ վախճար»:

Երբ Մատամ Լառիվիէտը, շատ մաքուր կերպով մը Թագուհւոյն սեւ շրջազգեստը կարելի էր կարեկատել վերջ, ալ յարմար չդատեցին որ իշխանուհւոյն ծառայէր. ուստի դարձեալ իր առջի տեղը ծովային նախարարութեան շէնքը գնաց, և իրեն յաջորդեց Հարէլ անուն երիտասարդ կին մը՝ որուն ամուսինը ռատիկանական պաշտօնեայ էր:

Թագուհին վստահութիւն ու յարգանք կը սնուցանէր միշտ պառաւ կնոջ հանդէպ, բայց նոյն վերաբերման արժանի չդատեց նորեկ կնիւր, այնպէս որ պզտիկ բառ մ'անգամ անոր չէր խօսեր:

սկզբնական խորհրդարան անունը կրող սենեակը չգրուեցաւ, հապա ուրիշ խցիկ մը՝ որ անոր մօտն էր: Յետոյ, Թագուհւոյն փախստեկութեան ծրագրեր մէջ տեղ ելնելով՝ ներքնախօսքերէն մին դրին զայն ամենախիստ հսկողութեան ենթարկելով:

Երկու ոստիկան—գինուորները [որոնք միշտ նոյներն էին] կը կոչուէին, մէկը՝ Տիւֆրէն, միւսը ժելպէր. այս վերջինը աւելի կոշտ կ'երեւէր քան իր միւս ընկերը։ Իշխանուհին՝ երբեմն ձանձրոյթէն ընկճուած, մեր սեղանը ծածկած միջոցնուս, անոնց կը մօտենար ու քիչ մը ատեն աւանց խաղալը կը դիտէր՝ Մատամ Ռիշարի կամ ամուսնոյն ներկայութեանը։

Մատամ Ռիշար՝ որ մը թագուհւոյն խցիկը տարաւ իր ամենէն պզտի զաւակը, որ դեղձան մագերով, սիրուն կապուտակ աչքերով աղեկ մըն էր, ու իր հիւանալի դիմագիծով իր վիճակէն բարձր դասակարգի մը պատկանիլը ցոյց կու տար. անունը Փանֆան էր։

Հագու թէ թագուհին ծոյգ գեղեցիկ փոքրիկ մանչը տեսաւ՝ ուրախութենէն ճառագայթեց երեսը, գրկը առաւ զայն, համբոյրներով ու գգուանքներով ծածկեց ու սկսաւ լալ, խօսք բանալով արցայորդիին վրայ որ գրեթէ նոյն տարիքն ունէր. արդէն գիշեր ցորեկ անոր վրայ կը խորհէր։ Այս դէպքը անոր շատ գէշ ազդեց, այնպէս որ, երբ վեր ելանք, Մատամ Ռիշար ինծի ըսաւ թէ ալ անգամ մըն ալ վարը, իշխանուհւոյն՝ քով պիտի չտանէր իր զաւակը։

Սպասեմբերի կէսին ցաւալի դէպք մը տեղի ունեցաւ որ իշխանուհւոյն շատ վրէժնասերը եղաւ։ Տը Ռուժվիլլ անուն ծպտեալ Սպայ մը՝ թաղապետական սպայի մը առաջնորդութեամբ — որու անունը Միշօնիս էր — իշխանուհւոյն խցիկը եկաւ այցելու։ Սպան, որ թագուհւոյն ծանօթ էր, անոր շրջագոյստին քղաքցիկն տակ չհաղորամի ծաղիկ մը ձգեց, և իմացայ որ այդ ծաղիկին մէջ դաւակցութեան թուղթ մը պահուած էր։ Հարէլ անուն կինը ամէն ինչ դիտած ըլլալով, իր տետեկագիրը Ֆուրիէ — Թէնվիլլի տուաւ՝ որն որ ամէն իրիկուն կէս գիշեր դեռ չեղած բանտ կ'իջնէր։ Երկու ոստիկան — գինուորներն ալ հարցաքննուելով՝ կառավարութիւնը համոզում գոյացուց թէ իշխանուհին փախցնելու համար մեծ դա-

ւադրութիւն մը կազմուած էր՝ Բարիգի մէջ. ուստի անմիջապէս առջինէն աւելի սաստիկ ու հարիւր անգամ աւելի սոսկալի հրահանգներ տրուեցան։ Մ. Ռիշար, կինը ու երեց որդիին բանտարկութեան ու խցարգելութեան դատապարտուեցան, երկուքը՝ Սէնտ-Բէլաժիի, իսկ մէկը՝ Մատրլօնէթի մէջ։ Երկու ոստիկան—գինուորներն ալ թագուհւոյն խոցէն հանուեցան, ու տեսնել որ հին մեծ բանտին բարականներուն պետը, Լըպօ՝, բերին բանտապահ ըրին։

Առաջին ակնարկով խիստ ու դաժան մէկը կ'երեւէր Լըպօ, բայց սիրտը չար չէր։ Բանտին վերակացուներն անոր զուրցեցին՝ թէ ես իբր խոհարարուհի պիտի մնայի իր քով, զի ոչ կասկածի առիթ տուած էի իրենց՝ ոչ ալ իմ գործէս դուրս բանի մը կը խառնուէի։ Միայն՝ վրայ բերին թէ, ալ գնումներ ընելու համար ես պիտի չերթայի, ինչպէս Մատամ Ռիշարի օրով կ'ըլլար, և թէ՛ կառավարութեան հրամանով ես ալ արգելափակ պիտի մնայի Գոնսիէրժերիի մէջ, բանտապահին ու անոր դեռատի աղջկան Վիթթուոֆին պէս [այստա՝ Մատամ Գոլսօն, հաստատուած ի Մօնֆօն — լ'Մօնօն]։

Որոշեցին որ Լըպօ իր իսկ կեանքին վրէժնագովը երաշխաւոր պիտի կոչուէր իշխանուհւոյն անձին, ու ինք միայն իր տրամադրութեան տակ պիտի ունենար անոր խցիկին բանալին։ Անոր պատուիրեցին ալ՝ որ միայն անհրաժեշտ բաներու համար հոն մտնէր, ու միշտ գինուորական սպային կամ հեծելազօրաց տասնապետին ընկերակցութեամբ։

Կանանց յատուկ պզտիկ բակին մէջ ալ, որու վրայ կը նայէր իշխանուհւոյն խցիկը, պահակ դրին, և որովհետեւ երկու փոքրիկ լուսանցքները շատ ցած էին, պահակ զօրքը՝ անցած դարձած պահուն, առանց դժուարութեան կը տեսնէր ինչ

1. Զէ Թէ Լըպօ (Lebeau) էր անունը՝ այլ Պօ (Bault)։

գործողութիւններ որ տեղի կ'ունենային ներսը իշխանուհւոյն ցով:

Թագուհին, ստոյգ է, թէ Գօնսիէրժը-րիի մէջ ամէն հաղորդակցութիւնէ զուրկ էր, բայց դարձեալ խմացաւ թէ նախկին բանտապահներու զլխուն փորձանք մը եւ կած էր: Ընդհանուր Ապահովութեան Գօմիթիէ կողմէ եկած էին զինք հարցաքնն-նելու Միշոնիսի ու շահողքամի մասին, ու ետքը իրազեկ եղայ. թէ մեծ խռնումու թեամբ պատասխանած էր իրեն ուղղուած ամէն հարցումներուն¹:

Առաջին անգամ որ Լրպօ Թագուհւոյն այցելեց՝ ես ալ հետն էի, ու անոր նախանշանն համար սովորական ապուրը կը տանէի: Թագուհին լաւ մը զննեց Լրպօն՝ որն որ, նոյն ատենի սովորութեան համաձայն Գարմանեօյ ռոճով բաճկոն — տաբատ — ու հագած էր: Շապիկին օձիքը բաց ու վրան դարձուած էր, գլուխը՝ մերկ, բանալիները՝ ձեռքը. հաննիւնուս պէս՝ Լրպօ դրան կրթնած կեցաւ պատին ցով:

Թագուհին գիշերուան զլխարկը հանեց, աթոռ մ'առաւ և դաշն ձայնով մը ինծի ըսաւ. «Ռօզալի, այսօր դոն յարգարե մազերս»: Բանտապանը այս խօսքերը լսելուն պէս վրայ եկաւ, սանտրն առաւ, ու զիս մէկդի հրելով՝ քարծրաձայն ըսաւ. «Զգէ, ձգէ, ինծի կ'իյնայ ընել»: Իշխանուհին այլալլած՝ վսեմ ակնարկ մը նետեց Լրպօի վրայ «Շնորհակալ եմ» մը ըսելով. ու շուտ մը տեղէն ելնելով մազերը երկուքի ծալեց ինքի բռնելով ու զըտակը զլուխը դրաւ:

Անոր վարսերուն շտկուածքը՝ Գօնսիէր-ժըրի գալէն ի վեր, շատ պարզ էր. մազերը երկուքի կը բաժնէր ճակտին վրայ ընէ մը անուշահոտ փողի ցանելէ վերջը: Մատամ Հարէլ, հագիւ թիզ մը ճերմակ ժապաւենով անոր վարսերուն ծայրերը կապելէ ու պինդ մը հանգոյցիէ վերջ

բամբիշին կու տար, որն որ զանոնք խաչաձեւ զլխուն վրայ կը հաստատէր, և այսպէս իր վարսերուն (որոնք ղեղձան գոյն մ'ունէին ու չէ թէ կարմիր) շարժուն գիսակոյտի մը ձեւը կու տար:

Այն օրէն ի վեր, որ Լրպօի շնորհակալ ըլլալով՝ որոշեց ալ անկէ վերջ ինք իր ձեռքով մազերը յարգարե, իշխանուհին իր սեղանին վրայ ծնացած ճերմակ ժապաւենի կծիկն առնելով, տխուրժեամբ համակուած դէմքով մը ու միեւնոյն առանձն մտերմական այնպիսի շեշտով մը՝ որ հոգիս մինչև խորերը թափանցեց, ինծի ըսաւ. «Ռօզալի, ան սա ժապաւենը ու իր յիշատակ միշտ քովդ պահէ»: Այդքաւ արցունքով լեցուեցան, ու ես անոր խոնարհութիւն մ'ընելով շնորհակալութիւնս յայտնեցի:

Երբ բանտապանին հետ նրբանցքը մը տանք՝ Լրպօ ժապաւենը ձեռքէս խլեց ու երբ իր անհեկը ելանք ըսաւ. «Շատ կը ցաւիմ այդ դժբախտ տիկնոջ կամքին հակառակ վարուելուս համար, բայց այնչափ փափուկ է դիրքս՝ որ ոչինչ մը պէտք է զիս հաւաքելէ: Պէտք չէ մոռնամ թէ ընկերս Ռիշար և իր կինը բանտին խորը նստուած են: Բանուն Աստուծոյ, Ռօզալի, չըլլայ թէ անխոհմտութիւն մ'ընես՝ ապա թէ ոչ գործս լմնցած է»:

Օգոստոս 2ին, գիշերը, երբ Թագուհին թաւալէին հոս փոխադրուեցաւ, ուշադրութիւն ըրի որ հետո ոչ ճերմակեղէն, ոչ ալ զգեստ բերած էին: Եւ յաջորդ օրէն իսկ ու հետեւեալ օրերը, այս դժբախտ իշխանուհին ճերմակեղէն կը խնդրէր. իսկ Մատամ Ռիշար, ինքզինք վտանգի ենթարկելէ վախճալով, չէր համարձակեր ոչ փոխ տալ՝ ոչ ալ հայթայթել: Վերջապէս, Միշոնիս պահագործը, որ անձնապէս պարկեշտ մէկն էր, Թամբլ փոխադրուելով, ծրար մը ղրկած էր տասներորդ

1. Տե՛ Թովմիլլ ասպետ՝ որ Միշոնիսի հետ ծրարած էր Մարի-Անդուանէթը փախցնելու, յաջողած էր մինչև բանտը երթալու և ջանքերով մէջ պահուած ամբակով մը Թագուհին ալ իրազեկ ընելու իրենց խոր,

հուրդին: Բայց ինչորեւ յայտնուելով անաջողութեան դատապարտուեցան. այս ձեռնարկին Շահողքամի Գառ-գորտիան անունը արուցաւ:

օրը: Թագուհին հապճեպով զայն բացաւ: Մէջը կային նուրբ կտուէ գեղեցիկ շապիկներ, գրպանի թաշկինակներ, վզպաններ, մետաքս կամ նուրբ ծակոտկէն գուլպաներ, ճերմակ ներքնագգեստ մը, գիշերային գտակներ և անհաւասար մեծու-թեամբ շատ մը ժապաւէնի կտորներ: Բամբուր շատ յուզուեցաւ աչքէ անցնելով այդ բաները, և Մատամ Ռիշարի ու ինծի դառնալով ըսաւ. « Այս ամենուն այսչափ կոկիկ ու խնամուած ծրարուելէն կը հասկնամ թէ խեղճ քրոջն էլիզապէթի՝ ձեռքը դպած է »:

Իշխանուհին Գօնիշիբժերի եկած պահուն սուգի մեծ փեղոյրը կը կրէր: Օր մը, իմ ներկայութեան Մատամ Ռիշարի ըսաւ.

« Եթէ կարելի է, Մատամ, կը փափաքիմ մէկի տեղ՝ երկու գլխարկ ունենալ՝ փոխել կարենալու համար: Կը հաճի՞ք ձեր կարուհիին յանձնել այդ աշխատանքը. կարծեմ իմ փեղոյրին վրայի կտուները կը բաւեն երկու պարզ գլխարկներ շինելու համար »:

Մատամ Ռիշար առանց դժուարութիւն յարուցանելու կատարեց իշխանուհոյն այդ յանձնարարութիւնը, ու երբ իր այդ երկու շատ պարզ նոր գլխարկները քերինք՝ գոհ մնաց, և ինծի դառնալով ըսաւ. « Ռօզալի, թէեւ ալ բան մը չունիմ՝ բայց, աղջիկս, հաճոյքով քեզի կուտամ սա արդէ զարդ ու կարուհիին վերադարձուցած սա պաղիսդէ կտաւը »:

Խոնարհեցայ իբր շնորհակալութիւն, ու դեռ քովս կը պահեմ այդ պաղիսդի կտորը: Ասկէ քսանուինը կամ երեսուն տարի առաջ՝ անգամ մը զայն ցոյց տուի Պօզ՝ տիկիններուն՝ որոնք իրենց բանտարկեալին այցելութեան համար Գօն սիէբժերի եկած էին: Այդ տիկինները յիշեալ կերպասի կտորը իրենց արցունքնեքով ու համբոյրներով ծածկեցին:

Թագուհին մեծ զրկողութիւն կը կրէր, ինք որ այնչափ կը սիրէր զթագուհին ու աշխատանքը՝ ասեղի մը կարօտը կը քաշէր: Կը դիտէի որ երբեմն երբեմն, պատին երկայնքը շրջանակներու վրայ զամուռած ու վրան թուղթ փակցուած կոշտ կտուի մը վրայի հաստ դերձանները քաղելով, ձեռքովը կը մաքրէր կ'ոլորէր ու կուպեր կը շինէր, և ասոր համար՝ իր ծունկը բարձիկի տեղ կը ծառայէր իրեն, ու քանի մը գնդասեղներ ալ՝ ասեղի տեղ:

Ծագուհիներու համար իր ունեցած ճաշակը, ինչպէս ինք ալ կը խոստովանէր, ճշմարիտ կերպ մը դարձած էր: Սկիզբները, մենք ալ երբեմն երբեմն պզտի փունջ մը կը դնէինք իր սեղանին վրայ: Մ. Լըպօ չհամարձակեցաւ այս փափկանք կատարելունը յարգելու: Այնչափ կը վախնար իմ կողմանէ մանաւանդ իր առաջին օրերուն, որ 7 ոտք բարձրութեամբ արագելակ մը շինել տուան՝ որպէս զի իշխանուհիին կեքակտրը տուած կամ սննեալ կը շտմած պահուս անոր հետ յարաբերութեան մէջ չամէնէի: Եւ սակայն այդ արգելակը բնաւ իր նպատակին չկրցաւ գործածուիլ: Լըպօ եւս բաւական սեպեց այն արգելակը՝ որ Մատամ Ռիշարի եղած ատեն իշխանուհոյն տրուած էր, և որ միայն 4 սոք բարձրութիւն ունէր: Ասի մահճին երկայնքը կէս վարագոյր մը կը ձեւացնէր, ու կերպով մը, իր անհրաժեշտ պէտքերը տեսած պահուն՝ որ բանին համար իսկ բարբարոսաբար զինք ազատ չէին ձգած, ոտտիկան-զինուորնեքուն աչքերէն կը ծածկէր զինք:

Պարասսէն անուն թիապարտի մը հրամայուած էր կարեաց ամանը վերցնելու, որ ատեն իշխանուհին ինծի կ'աղաչէր՝ որ խցիկին օդը մաքրելու համար գիւրստեր այրէի:

Առտուն անկողնէն ելնելուն՝ պզտիկ հողաթափներ կ'անցընէր ոտքերուն. և աս

1. Մատամ Էլիզապէթ՝ Լուզովիկոս ԺՋ-ե քոյն էր. ծնած էր 1764ին ու զկեստուած՝ 1794 Մարտ 10ին:

2. Պօզ տիկինները՝ ծանօթ Նկարիչ ու Թագաւորաւոր:

Կան կուսակցութեան պատկանող Մ. Պօզի կինն ու աշ-
Էնկէ էին:

մէն երկու օրն անգամ մը ես կը վըր-
ծինէի անոր սեւ փայլուն սիրուն մուճակ-
ները՝ որոնց կրունկը՝ Չ մատնաչափ բար-
ձրութիւն ունէր ու Սեն Հիպերիթի ոճով
շինուած էր։ Երբեմն կը պատահէր որ
բանտի անհրաժեշտ ու կարեւոր պէտ-
քերուն համար բանտապահը կու գային
կանչելու։ այդ պարագային զիս ուստի-
կան գինուորներու սպային հակողութեան
կը յանձնէր ու ինք կ'երթար։ Օր մը
ինչ մեծ եղաւ զարմանքս, երբ տեսայ
որ սպան ինք առաւ Թագուհիին մուճակ-
ներէն մէկը, և իր սուրին ծայրովը սկսաւ
քերել աղիւսներուն խոնաւ ժանգը՝ զոր
ես իմ դանակովս կ'ընէի միշտ։ Վայրա-
գաւթին մէջ բանտարկուած կղերական-
ներն ու ագնուականները երկաթ վանդակ-
որմին ծակերէն մեր ըրածը կը դիտէին։
Ասոնք տեսնելով որ այդ ուստիկան զի-
նուորներու սպան ագնիւս անձ մըն էր,
ինծմէ խնդրեցին որ իրենց մօտենամ որ-
պէս զի դիւրութեամբ գննէին Թագուհի-
ւոյն կօշիկը։ Եւ ձեռքէս առնելով զայն
իբարու կ'անցնէին և համըրոյրներով կը
ծածկէին։

Մատամ Ռիշար, նոր հաստատուած օ-
րէնքի մը համաձայն՝ իր արծաթեայ
սպասները պահած ըլլալով, անագէ սպաս-
ներ կը դնէինք Թագուհիւոյն գործածու-
թեան համար, բայց ես կարելի եղածին
չափ կը մաքրէի ու կը փայլեցնէի զա-
նոնք։

Իշխանուհին բաւական ախորժակով
կ'ուտէր, հաւեղէնները երկու մասի կը
բաժնէր, այսինքն երկու օրոտան բաժին կը
հաճէր։ Անբեականայելի դիւրութեամբ ու
խնամով կը մերկացնէր ոսկրները, կա-
նաչեղէն կերակուրէն ալ, որ իր երկրորդ
պնակն էր, բան մը չէր աւելցնէր։

Կերակուրը ուտելէ վերջ՝ ցած ձայնով
շնորհակալութեան աղօթքը կ'ընէր ու ոտքի
ելնելով կը քալէր։ Աս մեզի համար մեկ-
նելու նշան մըն էր։ Շահոքրամի դէպքէն
ի վեր՝ ինծի արգիւտած էր գաւաթ մ'ան-
գամ անոր քով չթողլու։ Օր մը Մ. տը
Սէն Լէժէ, այն Ամերիկացին որ բանտին

արձանագրութեան սենեակէն ելնելով՝ իր
ընկերներով վայրագաւթը կ'երթար, տե-
սաւ որ ձեռքիս մէջ կէս գաւաթ ջուր ու-
նէի։

«Թագուհիին խմած է, ըսաւ այդ գաղ-
թածինը, Թերամնաց գաւաթին ջուրը»։
Այո՛ պատասխանածիս պէս՝ անմիջապէս
զլիս շարժում մ'ընելով՝ փեղոյրը հանեց
ու յարգութեամբ և հեշտանքով մնացած
ջուրը մէկ ումպ ըրաւ։

Իշխանուհին, ինչպէս առաջ ալ ըսի, իր
խցիկին մէջ ոչ դարան ունէր՝ ոչ ալ դա-
րակ։ Երբ Թամփիլի բանտէն ղրկուած ճեռ-
մակեղէնները ձեռքն անցան, տուփ մը ու-
զեց որպէս զի զանոնք հոն դնէ ու փո-
շիէ ապահովէ։ Մատամ Ռիշար չհամար-
ձակեցաւ այդ խնդրքը բանտին տեսուչ-
ներուն յայտնելու, բայց ինծի Թոյլ սուաւ
որ ես անոր խաւարարտէ պահարան մը
փոխ տայի։ Իշխանուհին այնչափ գոհու-
նակութեամբ ընդունեց՝ որ կարծես թէ
աշխարհի ամենէն գեղեցիկ մէկ կարասին
իրեն տրուած ըլլար։

Այն ատենը բանտերու դրութիւնը չէր
ներեր հայելի ալ տալու, և Տիկինը այս
մասին՝ ամէն առտու իր խնդրքը կը նո-
րոգէր։ Մատամ Ռիշար դարձեալ ինծի
Թոյլ սուաւ որ Թագուհիին իմ հայելիս
փոխ տայի։ Տուած ատենս ամչնալէս
կարմրեցայ։ Ինչու որ քարափին վրայէն
զայն գնած ըլլալով՝ քսան ու հինգ սու-
թիթարամ միայն արժած էր ինծի ...
Դեռ աչքիս առիւնէ չանոր կարմիր շըր-
ջանակը ու երկու երեսներուն վրայ նկա-
րուած չինական ֆանթէզիները, Թագու-
հին շատ գոհ մնաց հայելիէն՝ իբր թէ կա-
րեւոր առարկայ մ'ըլլար, ու զայն մինչև
վերջին օրը գործածեց։

Որչափ ատեն որ Մատամ Ռիշար իր
պաշտօնին վրայ մնաց՝ Իշխանուհիւոյն տը-
րուած կերակուրները խնամքով, ու կրնամ
ըսել, շատ նուրբ կերպով կը պատարաս-
տուէին։ Ամենէն լաւ բաները կը գնուէին
անոր համար, և շուկան երեք չորս վա-
ճառուհիներ կային՝ որոնք շատ լաւ ճանչ-
նալով բանտապանը, լալով անոր կու-

տային ամենէն փափուկ հանդէսներն ու ամենէն գեղեցիկ պտուղները, «Մեր բազուկին համար է» ըսելով:

Ռիշար ընտանիքին բանտ դրուելէն վերջը ալ մնէ և ոչ մէկը շուկայ բան գնելու չգնաց. վաճառողները անձամբ Պալատ կու գային, և իրենց ապրանքները՝ արձանագրութեան դիւանին մէջ, ստիկաններու և սպային ներկայութեանը կը պարզէին:

Թագուհին՝ իր նոր ճաշին հանդերձանքը տեսնելուն պէս, իմացաւ թէ շահոցրամի պատահարէն վերջը ամէն ինչ փոխակերպուած էր: Բայց իր բերնէն քնաւ տրտունջ մը չի հանեց: Էս ալ իրեն ապուրէ մը ու երկու տեսակ կերակուրէ գատ բան մը չէի տանելու (Ամէն օր մէկ պնակ կանաչեղէն ու փոփոխակի հաւեղէն մը՝ կամ հորթու միս): Բայց այս ամէնը կըրցածիս չափ լաւ կը պարտաստէի: Իշխանուհին՝ որ ծայր աստիճան սիրահար էր մաքրութեան ու նրբութեան, կը տանդէններուն միշտ ապիտակութեան ու զննելով՝ իր նայուածքով կարծես շնորհակալ ըլլալ կ'ուզէր, իր հանդէպ իրեն ունեցած այս ուշադրութեան համար: Երբեմն ալ իր գաւաթը ինծի կ'երկարէր ջուր լեցնելու համար: Ինք արդէն ջուրէն գատ ուրիշ բան չէր խմեր, նոյն իսկ Վէրսայի մէջ եղած ատենն ալ, ինչպէս երբեմն ինք ալ կ'ախորժէր յիշատակելու: Շատ կը հիանայի անոր ձեռքերուն գեղեցկութեանը, որու մասին անկարելի է ստոյգ գաղափար մը կազմել:

Լըպօի օրով, իշխանուհին՝ անոր ու իմ ներկայութեան իր մագերէ կը շտկէր ամէն օր, ես ալ այն պահուն անկողինը կը կարգաւորէի ու գիշերազգեստը ծալելով աթոռի մը վրայ կը դնէի: Այս միջոցին ահա նշմարեցի՝ որ իր երկու քունքերուն վրայ ճերմակ մագերէ կային. թէև ոչ ճակովի՝ ոչ ալ գլխուն միւս մագերէուն մէջ անոնց հնաքերը չէին նշմարուելու: Նորին վեհափառութիւնը այն ատեն մեզի պատմեց՝ թէ Հոկտեմբեր 6 ի խոսովութեան արդիւնքն էին այդ մագերէն:

Մատամ տը Լա Մատիէն՝ որ դեռ ողջ է ու Բարիզ կը բնակի, Մատամ Ռիշարի օրով ստէյպ աղչած էր ինծի՝ որ Թագուհին մագերէն իրեն տայի մետալիոն մը զարդարելու համար: Դժուար բան մը չէր աս, ինչու որ Թագուհին երբեմն երբեմն մագերէն ծայրերէն կը կտրէր:

Բայց Շահոցրամի դէպքէն վերջը ալ ատեն մը արգիլուեցաւ Մատ. տը Լա Մատիէնի իր ամուսինին այցելելու՝ որն որ կալանաւորներուն շարքէն էր:

Ռիշար ընտանիքը շնորհագուրկ չեղած՝ Թագուհւոյն ճերմակեղէնները լուացողն ալ՝ մեր սովորական լուացարարուհին Մատամ Սօլիէօ էր, որ Արքեպիսկոպոսութեան երկու քալ հետու կը բնակէր: Շահոցրամի տխուր պատահարէն վերջը լուացարարուհին ալ չտեսնուեցաւ: Յետագիտական ատենի դիւանապետը Իշխանուհւոյն ամբողջ ներքնազգեստները գրաւեց՝ քաց ի գողակներէն ու փողկապներէն, ու կ'երեւի թէ անոր շապիկները մի առ մի, ու հետէն հետու կու տային միայն:

Վիշտը, ապականուած օդը և մարզանքի պակասութիւնը քիչ քիչ խանգարեցին Թագուհւոյն ասողջութիւնը: Արեան բորբոքում մ'ունեցաւ ու սոսկալի արիւնահոսութեան ենթակայ եղաւ: Էս արդէն նշմարած էի այդ բանը, և ինք զաղտնի կերպով մը ինծմէ լաթ ուզեց. իսկոյն շապիկներէս կտրելով տարի անոր բարձին տակը խոթեցի:

Փոսիթէրմըրի գալէն չորս հիգ օր վերջը, բանտին վերակացուններ անոր ձեռքէն առին իր ժամացոյցը, զոր Գերմանիայէ հետը բերած էր երբ Գահաժառանգին հետ ամուսնանալու համար Ֆրանսա եկաւ: Էս քովը չէի գտնուեր այս վիշտը իրեն պատճառած ատենին, բայց Մատամ Ռիշար ամէն բան տեղն ի տեղը պատմեց ինծի մեր սենեակին մէջ, և յաւրեց՝ թէ իշխանուհին շատ արցունք Թագուհի սկիւի ժամացոյցը յանձնած միջոցին:

Բարեբախտաբար պաշտօնեաները տեղեկութիւն չունէին թէ անոր վիշտ սեւ

շարով մը կախուած՝ ձուածեւ թանկագին մետալիոն մըն ալ կար: Այս մետալիոնը երիտասարդ թագաւորին մանրանկարն ու ուրորւած մագերը կը պարունակէր, և ամփոփուած էր Գահաժառանգին զործածած մէկ փոքր դեղձանիկի մորթէ շինուած ձեռնոցին մէջ:

Թագուհին, Թամիլէն եկած աստնը, դեռ կը պահէր ադամանդէ երկու սիրուն մատանի և իր ամուսնութեան օգակը: Այս երկու օգակները իրեն համար տեսակ մը խաղալիքներ էին, ինչու որ, մըտախոհ նստած պահուն, անգիտակցաբար զանոնք կը հանէր ու կը դնէր, և մէկ վայրկեանի մէջ ստէպ ստէպ զանոնք մէկ ձեռքէն միւսը կ'անցընէր: Շահուրդամի պատահարին առթիւ կրկին ու կրկին խուզարկեցին անոր խցիկը, զգրոցը բացին, վրան գլուխն անգամ մանրակրկիտ քննութենէ անցուցին, աթոռներն ու մահիճը տակն ու վրայ ըրին. վերջապէս այդ անխիղճները մատանիները տեսնելով զրակեցին, խոստանալով որ ամէն բան լիննալէ վերջ կրկին իրեն պիտի վերադարձնէին:

Եւ անկէ ետքը ալ ամէն ժամու, գիշեր ըլլար թէ ցերեկ, այդ քննութիւնները կը շարունակուէին. հարտարապետներն ու վերակացունքը վայրկեանը անգամ մը կը քննէին երկաթ վանդակներուն ու պատերուն տոկունութիւնը: Ու միշտ վարանոտ կը տեսնէի գիրենք, ու կը լսէի որ իրարու կ'ըսէին. «Կրնայ այս կողմէն խոյս տայ, այն կողմէն փախչի»: Ո՛չ մեզի վայրկեան մը հանգիստ ընելու տային՝ ոչ ալ իրենք կ'ընէին:

Գոնիէրժորիի մէջ մեր չորս կողմը կը դառնային՝ մի՛ գուցէ ներսէն մատնութիւն մ'ըլլար կամ դուբսն յարձակում մը գործուէր: Եւ այս պատճառաւ առանց քաշուելու կու գային բանտապանին սեղանը կը նստէին, այնպէս որ, ամէն օր ստիպուած էի տասն ու հինգ կամ տասն և ութ այս կարգի արարածներու կերակուր պատրաստել:

Մատամ Ռիշարէ լսած էի՝ թէ Թա-

գուհին դատուելու վախ չունէր, ինչու որ միշտ կը յուսար թէ իր ազգականները զինք պիտի պահանջէին, ինչ որ ինք իր բերնով ստէպ խօսած էր, ու կը յարէր. «Գիտե՛ս, Ռօզալի, եթէ իշխանունին մահէն բաժնուի՝ քեզ իր հետ պիտի տանի անշուշտ՝ իր սենեկապանուհին ընելու համար»:

Շահուրդամի պատահարէն ետքը՝ կը նշմարէի որ իշխանուհին աւելի տագնապեալ վիճակ մ'ունէր, ու շուտ մը ամէն բանէ դող կ'եղնէր: Բանտին մէջ հոս հոն քալած աստնա կը տեսնէի որ մտածութեանց մէջ ընկղմած էր ու միշտ կը հառաչէր: Օր մը, իր գատիկոնին դիմացը, երկաթ ձողերով ամրացուած սենեկի մը մէջ, տեսնելով որ մայրապետ մը ձեռքերը իրարու միացուցած ու աչքերը երկինք յառած կ'ազօթէր՝ ինծի դառնալով ըսաւ. «Ռօզալի, վերը՝ սա փոյրը նայէ, ինչ եռանդոտ Աստուծոյ կ'ազօթէ»:

Վատահ եմ թէ այդ փոյրը Թագուհին համար կ'ազօթէր. գի օրն ի բուն այդ կրօնաւորուհիներուն մտածումը իշխանուհին էր:

Գաւառէն՝ անգամ մը, հայրս ինծի տեսութեան եկած էր: Եւ որովհետեւ շահուրդամի դաւադրութենէն վերջը, մէկու մը թող չէին տար ներս մտնելու, շատ մեծ դժուարութիւն քաշեց մինչեւ որ քովս եկաւ, և ան ալ՝ պաշտօնէի մը ընկերակցութեամբ: Մ. Լըպօ ըսաւ թէ «Խօսիւ արգիլուած է և ոչ մէկ այցելութիւն ըն՝ դունեկու, այնպէս որ իմ ընտանիքս անգամ ներս չի կրնար մտնել. դուք ալ ուրեմն չորս հինգ վայրկեանէ աւելի չէք կրնար ձեր աղջկան քով մնալ, ու մարդո՛ւկս, աւելի լաւ կ'ընէք որ ուրիշ անգամ ալ չգաք»: Ասոր համար, ահա, կուրդ գովացնելիք բան մ'անգամ չկրցի հրամցնել հօրս, միայն՝ շիշի անցուցած հաւ մը իրեն ցոյց տուի՝ ցած ձայնով ըսելով. «Ներսը բանտարկուած թագուհուն համար չէ աս»:

Հայրս պզտիկ մը հառաչեց ու իրարմէ բաժնուեցանք:

Օր մը, իշխանուհւոյն մահնակալը շրտ-

կած միջոցին, վզպանին տակ դրած առաւ
ւտեան լրագիր մը վրայէն ձգած էի, ու
եօր սենեակնիս ելանք այն տանն նշմաւ
ընցի այդ բանը: Սաստիկ այլալիւծ՝ խըն-
դիրը Մ. Լըպօի պարզեցի: Ինք ալ աւելի
շփոթեցաւ զի բնականէն երկշոտ մէկն
էր, ու «էլի՛ր ըսաւ, շուտ բանտ վերա-
դառնանք. միայն թէ սա ջուրի շիշը հետդ
առ որպէս զի միւս շիշը փոխենք, և աս
միջոցէն գատ ուրիշ ճար մը չեմ տեսներ
օձիքնիս ազատելու համար»:

Ուստի, ոստիկան-գինուորներուն կրկին
ստիպուեցանք ձայն տալ՝ ու միասին թա-
գուհւոյն խուցը իջանք. բարեբախտաբար
լրագիրը ձգած տեղս գտայ զոր թագու-
հին նշմարած անգամ չէր:

Որչափ որ թագուհին նեղուած էր օ-
գոստոն ամսոյ տօթագին օրերուն, նոյն-
չափ ալ տանջուեցաւ ցուրտէն ու խոնա-
ւութենէն հոկտեմբերի առաջին տասն ու
հինգ օրերուն: Հէքը մեղմ տրտունջի բառ
մը հազիւ փրսփրաց, բայց ես մահացու
վիշտ մը կ'զգայի իր սուսայտանքը չլքնալ
մեղմացնելու համար: Իրիկուան՝ առաջին
մտածումս եղաւ բարձին տակէն անոր
գիշերազգեստն առնելով շուտ մը վեր վա-
զել՝ լաւ մը տարցնելու համար, ետքը
տաք տաք դարձեալ իր տեղը դրի՝ ինչպէս
նաեւ անոր գիշերուան վիզկապը:

Իշխանուհւոյն աչքէն բնաւ չէին վրի-
պեր իմ այս յարգալից հաւատարմու-
թեամբ մը ըրած բարակ ուշադրութիւն-
ներս, ու իր քաղցր ակնարկովը ինծի
շնորհակալ կ'ըլլար միշտ, իբր թէ իմ պար-
տականութենէն դուրս բան մ'ըրած ըլլա-
յի: Խեղճին ո՛չ լամբարի՝ ոչ ալ ճրագ գոր-
ծածելու թոյլտուութիւն ըրած էին, ասոր
համար ես ալ ամէն իրիկուն իր խցիկը
կարգի դրած միջոցին կըցածիս չափ կը
քաշքշէի գործերս՝ որպէս զի պաշտելի
տիրուհին քիչ մ'աւելի ուշ առանձնու-

թեան ու մթութեան մէջ մնար: Հէքը ու-
րիշ լոյս մը չունէր անկողինը տեսնելու
համար եթէ ոչ դուրսը, կանանց բաժնի
բակին մէջ կախուած լամբարին աղօտ
շողը:

Հոկտեմբեր 12ին, իր պառկելէն զբե-
թէ երկու ժամ վերջը, դատաւորները յան-
կարծ բանտ իջան մեծ հարցաքննութիւնը
ընելու համար. և հետեւեալ օրը, երբ ա-
նոր քով գնացի մահիճը շտկելու համար,
տեսայ որ շուտ շուտ կ'երթնեկէր իր
խեղճ խցիկէն մէջ. սիրտս տակն ու վը-
րայ եղաւ ու չհամարձակեցայ իսկ աչ-
քերս վեր առնելու:

Արդէն մէկ քանի օրերէ ի վեր մինակ
չէր, հապա սպայ՝ մը դրած էին իր քով՝
խցիկին մէջ անգամ պահպանութիւն ընե-
լու:

Վերջապէս Հոկտեմբեր 15ի սուկալի
օրն հասաւ: Այդ օրը թագուհին առտուն
ժամը 8ին ունկնդրութեան դահլիճը տա-
րին իր դատաւիճիճն ստանալու համար.
և որովհետեւ լաւ կը յիշեմ թէ այդ օրը
ես իրեն դեռ ո՛ր է ուտելիք տարած չէի,
շատ հաւանական է որ ծով բերնով զինք
վեր հանեցին:

Առտուն ականջ դնելով որ մէկ քանի
հոգիներ դատաւարութեան վրայ կը խօ-
սակցէին, մտիկ ըրի՝ ու տեսայ որ կ'ը-
սէին՝ թէ «Մարի-Անդունէթ մաքուր պի-
տի ելնէ, ինչու որ հրեշտակի մը պէս կը
խօսէր, ու թերեւս զինք միայն աքսորի
դատաւարտելով գոհանան»:

Իրիկուան ժամը չորսին ատենները բան-
տապանը ինծի ըսաւ՝ թէ «Երեք քառորդ
ժամուան համար դադար տրուեցաւ հար-
ցաքննութեան. ամբաստանեալը սակայն
վար պիտի չիջնէ, ուստի քիչ մը արգա-
նակ կ'ուզեն իրեն համար, շո՛ւտ վեր ե-
լիք»:

Իսկոյն՝ կրակի վրայ պահեստի դրած

1. Այս սպային անունը Մլար Պիւնէն էր. որն որ, տես-
նելով թէ քարոնակ 15 ժամուան իրիս հարցաքննու-
թենէ մը վերջ Քշուռա թագուհին յոգնութենէն ու պա-
պակէն մարելու աստիճանին հասած էր, անոր վրայ զը-

թալով գառաթ մը ջուր տուաւ. բայց այս բանը որով
նստաւ սպային՝ ինչու որ յաջորդ օրն իսկ զինք բանտ
նետեցին:

սընչելի մէկ ապուրն առի ու վեր ելայ իշխանուհւոյն տանելու:

Անոր եղած սենեակը մտնելու վրայ էի՝ երբ ոստիկանական Գոմէյը մը, Լապիւզիէն անուամբ, որ կարճահասակ ու տափակ ընկնէ մէկն էր, ապուրին ամանը ձեռքէս խլեց, ու զայն պննագգեստ մանկամարդ կիող մը տալով՝ ինծի ըսաւ. «Այս մանկամարդ կիող շատ կը փափաքի Գոսթիգեան Որբնախին տեսնելու, և ասկէ յարմար առիթ չէր ըլլար», իսկ այն կինը ապուրը թափելով թափթփելով շուտ մը հեռացաւ:

Չորս տեղը Լապիւզիէնի աղաչեցի ու պաղատեցայ, իր ձեռքն էր ամէն բան և հարկ եղաւ որ հնազանդիմ ինչ խորհեցաւ արդեօք թագուհին իրեն անձանօթ եղող մէկուն ձեռքէն ապուրին ամանը ընդունելով:

Հոկտեմբեր 16ին, առտուն ժամը չորսը քանի մը վայրկեան անցած, մեզի ըսին թէ Պրանսայի թագուհին դատապարտուած էր... Յանկարծ սիրտս կարծես սուր մը մխեցին, ու ես սենեակս քաշուեցայ լալու, ջանալով խղզել իմ կոծս ու հառաչներս: Բանտապանն ալ շատ գէշ եղաւ այդ բօթը լսելով, բայց ինք ինծմէ աւելի վարժութիւն ունէր այս տեսակ բաներու, ու ջանաց բոլորովին անտարբեր բռնել ինքզինք:

Առտուն ժամը 7ին ատենները Մ. Լըպօ պատուիրեց՝ որ երթամ թագուհւոյն հարցնեմ թէ ուտելիք և այլն կ'ուզէ: Երբ խցիկը մտայ, ուր երկու ճրգղ վառուած էր, տեսայ որ ձախակողմեան անկիւնը ոստիկանական սպայ մը կար, ու Տիկկինին մօտենալով նշմարեցի թէ վերէն վար սեւ հագուած՝ փոռած էր անկողնոյն վրայ: Դէմքը դէպ ի պատուհան դարձուցած էր, իսկ գլուխը ձեռքին կրու-

թընցուցած: «Տիկկին, ըսի դողդալով, երեկ իրիկուն բան մը չէիր կերած ու ցորեկն ալ զրեթէ բան մը չառիր: Ինչ կը փափաքիր ուտել այս առտու»: Թագուհին հեղեղի նման արցունք կը թափէր, և ասկայն ինծի պատասխանեց ըսելով. «Ա՛յ բանի մը պէտք չունիմ, աղջիկս, ամէն բան լնացած է ինծի համար»: — «Տիկկին, յարեցի աւելի համարձակութիւն առնելով, կրակին վրայ արգանակ ու ապուր պահած եմ մասնաւոր, ուժ առնելու պէտք ունիք, ներքեցէր որ պատառ մը բան բերեմ»:

Թագուհին ա՛յ աւելի սկսաւ լալ՝ ու պատասխանեց. «Ուզալի, ըիջ մը արգանակ բեր»: Գինացի բերի շուտ մը, իսկ ինք գլուխը վեր առնելով փորձեց ուտել, բայց չկրցաւ երկու դգալէ աւելի կուտալ, և ես Աստուծոյ անունով կը վկայեմ թէ բերանը բան դրած չունէր, և ետքը ստուգեցի որ առատ արիւն կորսնցուցած էր....:

Որոշեալ օրէն քիչ առաջ, կառավարութեան հրամանաւ եկեղեցական մը ներկայացաւ թագուհւոյն ու անոր յայտնեց թէ զինք խոստովանցնելու եկած էր, թագուհին անոր խօսքերէն իսկ գուշակելով թէ Բարիզի մէջ պաշտօնավարող ժողովը դապիսններէն է և թէ երդուրեցած՝ է, մերժեց անոր առաջարկը. այս բանին ձայնը ամբողջ բանտին մէջ տարածուեցաւ:

Յորեկ ըլլալուն պէս, այսինքն առաւօտեան ժամը ութին ատենները, Տիկկինին ըով գնացի հագուեցնելու համար, ինչպէս ինք ալ փափաք յայտնած էր՝ արգանակը տարած միջոցիս իշխանուհին հանուելու համար պատին ու մահիճին միջեւ գտնուած նեղ անցքը մտաւ: Իր իսկ ձեռքով բացաւ նոր շապիկին ծալքերը, որ շապիկը անշուշտ իմ բացակայ եղած

1. Այս երէց ժիրար կը կոչուէր ու Յեզափոխու Քեան Հաւատարմեան երդում բրած է, ու իբր ժողովրդագետ կը պաշտօնավարէր Սեն-Լանար Եկեղեցւոյն մէջ: — Մեծ Յեզափոխու Քեան տանն երբ եկեղեցին աշխարհականացնել ուզեցին, կարգ մը եկեղեցականներ հաւանելով երդում ըրին յեզափ. կառավարու-

թեան. ասոնք prêtres assermentés կոչուեցան: ու կրցան Համարձակ պաշտօնավարել. իսկ մեծամասնութիւնը մերթելով՝ հաւատարմ Ֆնաց կաթողիկէ զաւաճեալներ, ասոնք ալ prêtres insermentés բուռեցան, և որոնքմէ շատերը մեղոցեան կամ արարուեցան:

միջոցիս անոր բերած էին, ու ինծի նշան
ըրաւ որ մահճին առջեւ կենայի՝ ոստի-
կան զինուորէն չտեսնուելու համար. իսկ
ինք անցքին մէջ ծոցեալ ու շրջագցեստը
վար իջեցուց վերջին անգամ մըն ալ ճեր-
մակեղէնը փոխելու նպատակաւ: Այս
պահուս սպան մէկէն մեզի մօտեցաւ, ու
բարձին քով կենալով՝ սկսաւ դիտել իշ-
խանուհւոյն փոխուիլը: Նորին վճահափա-
ռուիքինը իսկոյն լալակը ուսերուն վրայ
նետեց ու շատ մեղմ ձայնով մը այդ ե-
րիտասարդին ըսաւ. «Պարոն, յանուն պար-
կէշտութեան եկրեցէք որ առանց վկայի ձեր-
մակեղէններս փոխեմ»:

— «Ո՛չ, այդ կարելի չէ, պատասխա-
նեց բրտօրէն ոստիկան—զինուորը, ինծի
հրամայած են որ ամէն շարժումներդ դի-
տեմ»:

Թագուհին հառաչ մը հանելով վերջին
շապկին ալ վրան անցուց շատ մեծ զգու-
շութեամբ ու կարելի եղած պարկէշտու-
թեամբը. իսկ իբր շրջագցեստ՝ չէ թէ
պաշտօնական սուգի զգեստը հագաւ, զոր
հարցաքննութեան միջոցին իր դատաւոր-
ներուն առջեւ կը կրէր, այլ՝ սպիտակ հա-
գուստը՝ որ ցայգագցեստի տեղ կը ծա-
ռայէր իրեն. մարմաշէ մեծ լալակն ալ
հանելով՝ խաչածեւ հանգրիճեց կզակին
տակը:

Ոստիկան զինուորին վայրագ ընթացքը
այն աստիճան յուզում պատճառած էր
ինծի՝ որ չկրցի նշմարել թէ արդեօք
իշխանուհին դեռ իր վրայ կը կրէր Գա-
հաժտասանգին մետալիոնը. այսու հանդերձ
դիտեցի որ անիկա խնամով մը փաթթեց
իր արիւնոտ շապկին ու զայն իր թեւե-
րէն մէկուն մէջը խոթեց, յետոյ կամա-
ցուկ մը պատին վրայ փակցուած լաթա-
պատին պատուածքներէն մէկին մէջ պա-
հեց:

Նախընթաց իրիկուրէն ապահովապէս
գիտնալով որ ժողովուրդին ու դատաւոր-
ներուն առջեւ պիտի ելնէր, պատշաճու-
թիւնը յարգելու համար մագերէ քիչ մը
յարդարեց, իսկ իր գզակին վրայ, որու
շուրջը փոթփոթ թեթեւ գարդեր կային,

խաւարարտէ տուփին մէջ պահած երկու
ժապաւնիի ծայրերն ալ աւելցուց, և ա-
սոր ներքեւէն սուգի շղարշը, որով սի-
րուն սուգի փեղդոյրի մը ձեւն առաւ:

Մահուան բեմը ելած պահուն ալ, զը-
ղակը անգարդ գլուխը դրաւ, առանց ժա-
պաւնիի և առանց սուգի նշանի մը. բայց
ընդ ամէնը մէկ զոյգ ոտնաման ունենա-
լով, սեւ գուլպաներն ու փայլուն սեւ
մուշակները ոտքը պահեց, որոնք ո՛չ հին-
ցած՝ ոչ ալ աւրուած էին՝ հակառակ եւ-
թանասուն ու վեց օր բանտը մեր հետ
մնացած ըլլալուն:

Իրմէ բաժնուեցայ առանց հրաժեշտի
ողջոյն մը տալ համարձակելու. վախնա-
լով որ մի՛ գուցէ իրեն փնաս մը հասցնէի
կամ զինք վշտացնէի: Քաշուեցայ սե-
նեակս ու սկսայ լալ և աղօթել իրեն հա-
մար:

Երբ դժբախտ Թագուհին այս ահարկու
տունէն դուրս ելաւ, այն ատեն դատա-
րանին առաջին բարապանը երեք չորս
ընկերներով եկաւ զիս գտաւ բանտապա-
նին խուցը ու հրամայեց որ իրենց հետ
բանտ իջնեմ: Հոն ձգեց որ իմ հայելիս
ու տուփը առնէի, գալով Թագուհւոյն
պատկանած միւս առարկաներուն, հրա-
մայեց որ զանոնք ալ անկողնի սաւանի
մը մէջ ծրարէի: Նոյն իսկ ստիպեցին որ
խցիկին տախտակամածին վրայ, չեմ գի-
տեր ի՞նչպէս, զտնուած մէկ յարդի շիւղն
անգամ մէջը դնէի, և այսպէս ահա, աշ-
խարհիս ամենէն բարի ու միանգամայն
ամենէն թշուառ Թագուհւոյն ողորմելի
մնացորդներն առնելով հետերնին տա-
րին...:

ԹՐԳ. ԱԼ. Վ. ՍԻՐՈՒՆԵԱՆ

